

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Avcılık ile İlgili Kelimelerin Tasnifi

Classification of Words Related to
Hunting in The Tales of Dede Korkut

Öz

Eski Anadolu Türkçesi döneminin en önemli eserlerinden biri olan *Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzan*'ın, II. Murad Dönemi'nde 1421-1436 yılları arasında yazıldığı ifade edilmektedir. Konu olarak Oğuz boylarının gündelik hayatını, savaş maceralarını, kültürel olgularını içinde barındıran bu eser, Türkoloji çalışmalarının temel kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu çalışmada da söz konusu eserde avcılık kavramına giren sözcüklerin alt anlamlılık yöntemine göre tasniflenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın giriş kısmında Eski Anadolu Türkçesinin Beylikler Dönemi, eserin çalışmada esas alınan nüshaları ve alt anlamlılık kavramı hakkında kısaca açıklamalar yapılmış, daha sonra tespit edilen sözcükler tasniflenerek metinden örnekler verilmiştir. Sonuç kısmında ise tespit edilen sözcüklerin istatistiksel grafikleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Dede Korkut Hikâyeleri, avcılık, alt anlamlılık.

Abstract

The tales of Dede Korkut, which are one of the most important objects of the Old Anatolian Turkish period, belong to the II. It is stated that it was written between years 1421-1436 during the Murad Period. This work, which contains the daily life, war adventures and cultural phenomena of the Oghuz tribes, is considered one of the main sources of Turcology studies. As a matter of fact, in this study, it is aimed to classify the words included in the concept of hunting about the work in question according to the sub-meaning method. In the introductory part of the study, brief explanations were made about the Principalities period of Old Anatolian Turkish, the copies of the work based on the study and the concept of subordination, then the identified words were classified and examples from the text were given. In the conclusion part, statistical graphics of the detected words are presented.

Key words: Old Anatolian Turkish, The tales of Dede Korkut, hunting, subsynonym.

Rumeysa SOBA

Rize/Türkiye

e-mail:

rumeysa_soba22
@erdogan.edu.tr

orcid:

009-0004-4432-5621

Atf

Citation

Soba, Rumeysa
(2023). Dede Korkut
Hikâyeleri'nde Avcılık ile
İlgili Kelimelerin Tasnifi.
Babür, 2(2), 123-139.

Yayın Tarihi

Publication Date

08.11.2023

Giriş

Eski Anadolu Türkçesinin Beylikler Dönemi'ni kapsayan süreç (14-15. yüzyıllar), Selçuklu Oğuzcasının devamı niteliğindedir. Bu dönem, Anadolu'da eski Doğu Türkçesinin izlerinden de ayıklanmış Oğuzca temelinde yeni bir yazı dilinin kurulduğu dönemdir. Nitekim 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olgunlaşarak bağımsızlığını ortaya koyan bu yeni yazı dilinin oluşumunda, söz konusu coğrafyadaki sosyokültürel ve siyasi alandaki yeni gelişmelerin etkisi oldukça fazladır (Korkmaz, 2020: 87). Eski Anadolu Türkçesinin ilk evresi olan Selçuklular döneminde Arapça ve Farsça ön plandayken bu dönemde daha çok Türkçeye önem verilmiştir. Bu bağlamda Beylikler Dönemi'nde dilde bir uyanış ve millî dile dönüş söz konusudur denilebilir. Edebiyat alanında da gelişim gösteren bu dönemi temsil eden önemli şahsiyetlerce Kur'an tercümelemleri, evliya menkıbeleri, peygamber kıssaları, nasihat-nâmeler, tıbbî eserler, baytarlık ve avcılıkla alakalı eserler, dinî-destanî manzum ve mensur eserler, mesnevîler ve divanlar yazılarak Türk dili, edebî bir dil durumuna getirilmiştir (Köktekin, 2017: 14).

Eski Anadolu Türkçesinin Beylikler Dönemi eserlerinden biri olan *Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*, Necati Demir'e göre, II. Murad Dönemi'nde 1421-1436 (özellikle 1430-1436) yılları arasında yazılmıştır (Demir, 2019: 19). Bu eser, içerisinde yer alan tarihsel, edebî, Tanrı bilimi (teoloji), coğrafi, kültürel ve ekonomik konular dolayısıyla Türk kültür dünyasının mihenk taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Oğuz boylarının gündelik hayatlarıyla ve buldukları coğrafyada etkisi altında kaldıkları kültürel etkenlerle nesiller boyu köprü vazifesi görmüştür (Çitgez, 2018: 1). Nitekim bugüne dek birçok bilimsel araştırmaya da konu olmuş ve sayısız çalışmada temel kaynak olmuştur.

Oğuz Türklerinin bilinen en eski epik destansı hikâyeleri olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin Dresden (Almanya) ve Vatikan nüshaları haricinde İran, Ankara ve Bursa'da olmak üzere toplamda bilinen beş yazma nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada Dresden ve İran (Günbed) yazmaları esas alınmıştır. Dresden nüshası, Dede Korkut Hikâyeleri'nin bilinen ilk yazmasıdır. Oğuz şivesi ya da eski Doğu Türkçesi ile kaleme alınan eser, İç Oğuz ve Taş Oğuz boylarının Muhammed dönemindeki maceralarının hikâyeleridir (Ergin, 2018: 64). Günbed yazmasının varlığı ve keşfedilişi hakkındaki birtakım bilgiler, 25 Nisan 2019'da Bayburt Üniversitesi'nde düzenlenen "Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu"nda Metin Ekici tarafından verilmiştir. Ekici, bu nüshada çeşitli soylamalarla 13. boy/destanın olduğunu ilk kez ilan etmiş ve söz konusu yeni nüshanın yayımını "*Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma*" adıyla yayımlatmıştır (Özdamar, 2019, s:205). Ercilasun'a göre Günbed yazması, içerisinde 13. boy olan yeni bir boyu barındırması, yazmadaki soylamaların diğer yazmalardan farklı olması, Dresden ve Vatikan nüshalarının temelini oluşturan dip yazmalardan farklı bir dip yazmadan geldiğine dair kanıtlar taşıması, Dede Korkut anlatılarının 18. yüzyıla kadar taşındığını göstermesi ve Güney Azerbaycan, özellikle Tebriz ağzını yansıtan bir dille yazılmış olması açısından önem taşımaktadır (Ercilasun, 2019: 123).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde bulunan bütün sözcüklerin esasen gelişigüzel olarak seçilmediğini, anlam ve yorumlanma hususunda önemli bir seçmeler bütününden müteşekkil olduğunu söylemek mümkündür. Oğuz boylarının içinde ve dışında yaşanan kültürel olgular, sözcükler aracılığıyla anlam niteliği kazanmıştır. Nitekim metinlerde geçen sözcükler, halkın rahatlıkla anlayıp yorumlayabileceği ve nesiller sonrasında da anlamlarını koruyabilecek

özelliğindedirler (Çitgez, 2018: 2). Türk kültürünün söz varlığını bu denli içinde barındıran eserde, şüphesiz Türk kültürünün en güçlü geleneklerinden biri olan avcılık da yerini almıştır.

Bir dilin veya eserin söz varlığı ile ilgili çalışmalarda tespit edilen sözcükler, gramatikal veya tematik bağlamda tasnif edilmektedir. Gramatikal tasnifte sözcükler, temel söz varlığı, atasözleri, deyimler, kalıp sözler, yabancı sözcükler, terimler ve çeviri sözcükleri grupları altında incelenirken (Aksan, 1998: akt. Karçığa, 2016: 12-13) tematik tasnifte ise konularına göre sınıflandırılırlar. Tematik sınıflandırmada alt anlamlılık ve kavram alanı yöntemleri kullanılmaktadır (Karçığa, 2016: 13). Vardar, alt anlamlılık terimini açıklarken “*Sözlüksel birimler arasındaki anlamsal içerimle bağıntısı. Örneğin kaplan, hayvanla altanlamlılık ilişkisi kurar.*” ifadelerini kullanmıştır (Vardar, “altanlamlılık”, 17). Alt anlamlılık kavramında, genelden özele olacak şekilde bir sıralama söz konusudur. Böylelikle alt anlamlılık ilişkisindeki sözcükler sistematik bir biçimde sınıflandırılabilir (Karçığa, 2016: 13). Bu çalışmada Dede Korkut metinleri taranarak avcılık kavramına giren sözcükler alt anlamlılık kuramına göre tasnif edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Servet Karçığa'nın “Dede Korkut Kitabı'nda Hayvanlarla İlgili Kelimelerin Tasnifi” adlı makalesi örnek alınmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda¹ Av ve Avcılık Kavramı

Türkçe Sözlük'te “karada, denizde, gölde veya akarsularda evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi; bir hayvanın bir başka hayvanı yemek için yakalaması; bu yollarla yakalanan hayvan, tuzağa düşürülen, kendisinden yararlanan kimse” anlamları verilen av sözcüğü Eski Türkçeden itibaren korunmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, “av”, erişim tarihi: 21.06.2023). Av hayvanlarını avlamak üzere hazırlık yapılarak yola çıkılan bir etkinliği temsil eden ve en güçlü Türk geleneklerinden biri olan avcılık ile ilgili kavramlar, Türk kültürünün önemli bir yansıması olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde de karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Türk kültürünün yanı sıra Türk tarihinde bulunan çeşitli olayların izleri de görülmektedir. Kitapta daha çok Oğuz beylerinin gündelik hayatları anlatılmaktadır. Bu noktada metin sayesinde avcılığın savaşa hazırlık aşamasında, hüner göstermek üzere, konuk ağırlamada ve eğlence hayatındaki yerine dair bilgilere ulaşılabilmektedir (Akalin, 1967: akt. Yazıcı, 93).

Çalışmanın bu kısmında hikâyelerin taranması sonucunda avcılıkla ilgili tespit edilen sözcüklerin tasniflenmesi amaçlanmıştır. Tasnif edilen sözcüklerin anlamları, Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı* ve Sadettin Özçelik'in *Dede Korkut –Günbed Yazması- Kazan Bey Oğuznamesi (Giriş-İnceleme-Notlar-Metin-Dil İçi Çeviri-Dizinler)* adlı eserlerinin dizinler bölümünden alınarak tırnak içerisinde verilmiştir. Verilen anlamdan önce yabancı kökenli sözcüklerin hangi dile ait oldukları belirtilmiştir. Sözcüklerin eserde kaç kez geçtiği parantez içinde gösterilmiş ve metinden örnekler italik olarak yazılmıştır. Ayrıca verilen örneklerin sayfa ve satır numaraları da örneğin sonuna eklenmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde tespit edilen avcılık ile ilgili sözcükler şunlardır:

¹ Bu çalışmada Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı 1-2* adlı çalışması ve Sadettin Özçelik'in *Dede Korkut-Günbed Yazması-Kazan Bey Oğuznamesi (Giriş-İnceleme-Notlar-Metin-Dil İçi Çeviri-Dizinler)* adlı çalışması esas alınmıştır. Ayrıca metinlerden alınan örnek cümleler söz konusu eserlerin transkripsiyonlarına uyularak alınmıştır.

1.1. Av ve Avcılık ile İlgili Sözcükler:

at at- (1) “at avlamak” *Acıklı aşlan yavrısının at atanda günü doğar günü doğar* G15/11.

at ayır- (3) “at avlamak” *Acıklı aşlan yavrısı gür meşenün kólında yér yérленür dünek [şalür], ilhılara yétişende selle urur, at ayırur, ayğır dutar, alın başdan götürür aşrı şalur, boynun budın sökübene su yérine kan sómürür, bâzûları üstinde üç högürür* G15/8.

av (44) “av” *Kal-kubanı Dirse Han senüñ oğluñ yirinden örü turdı, göksi güzel kaba tağa ava çıkdı* D20/3; (...) *Bayındır Pâdişâh vekili Gazan dër: Ağalarumulan ala qarlı göğ sünbülli dağlara ava gétmişidüm, içiridüm* G48/10.

avçı (5) “avcı” *Beyrek aydur: Mere dadı men avçı degülem big oğlı bigem, hep size didi, amma şormak ‘ayub olmasun bu otağ kimüñdür didi* D77/3; *Avçılardan ayru, dülbendi boğazına kiçdi, ordusu uçına geldi* D241/3; (...) *ala bulut ötende gümür gümür gümürdenür, özinden uza ay görende sıçramağa hamlelenür, sarı yaylı avçı görende ganim olub karşılaşur (...)* G15/2.

avla- (12) “avlamak; avlanmak” *Av avlayu gezer-iken öñinden bir paralu geyik çıkdı* D240-8; *Av avlayup kuş kuşlayup gezer-iken, Buñaldı sürçdi meni yire çaldı* D244-6; *Ağ Mankıanda av avladı, kuş kuşladı* G52/10.

avlan- (1) “avlanmak” *Hatun aydur: Yigidüm big yigüdüm, pâdişahlar Tañrınıñ kölgesidir, pâdişahına ‘âşi olanuñ işi rast gelmez, aru köñünde pas olsa şarab açar, sen gideli hanum arkurı yatan ala tağlaruñ avlanmamışdur, ava bingil köñlüñ açılısun didi* D240-6.

ayğır al- (1) “aygır avlamak” *Aran sazun gür méşe[nün] kollarında yér yérленür acıklı aşlan; ilhılara yétişende at ayırsa ayğır alsa, alın başı üstinden görürüben aşrı salsa... G8/7.*

at ayır(ub) ayğır dut- (1) “aygır avlamak” *Acıklı aşlan yavrısı gür meşenün kólında yér yérленür dünek [şalür], ilhılara yétişende selle urur, at ayırur, ayğır dutar, alın başdan götürür aşrı şalur, boynun budın sökübene su yérine kan sómürür, bâzûları üstinde üç högürür* G15/8.

cergele- (1) *Moğ. cergelde-* “birlikte avı paralel izleyip av sürmek” *Cergeleyüb géderiken gén yazınun ortasından, bozca yovşan dibinden sıçrasa kalhsa dovşan düşse düze ayağları hınalı, kulağları perçemli, kırpub yügürür alavar tazı it oğlunun merescügi çekilende, kuyma koyma olanda, dolamaca yérlere getürende döğüb yıhub avın alsa kırpub yügürür alavar tazı it oğlunun ol maħalda günü doğar günü doğar* G16/6.

kıjılda- (1) ? “(avcı kuş) hızla saldırmak” (...) *kuba kaz gölden uçsa, şâhi şunkar yavrısının tomağası alınsa, tabl-bâzi döğülse, elden çıksa, kara bulut altına özin çekse, kara bulut altından kıjıldayub ense (...)* G14/9.

kıjla- (1) ? “(avcı kuş) hızla saldırmak” (...) *uca göğ yüzinden yér yüzine kıjılayub gelür, bir bölücek çay kuşına tıfân şalur (...)* G18/10.

kuşla- (7) “kuş avlamak” *Kaba dizi üzerine çökdi ayıtdı: Üñüm añlañ bigler söziüm diñleñ bigler, yata yata yanumuz ağırdı, tura tura bilümüz kurıdı, yorıyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum, kayıdalum otağumuza düşelüm, yiyelüm içelüm hoş kiçelüm* D36/12; *Ağ Mankıanda av avladı, kuş kuşladı* G52/10.

kuyma koyma (2) ?+Tr. “avlanma, av kovalama” (...) *Türk oğlunu dün hayırdur, kara köpek it oğluna gävga şalur, kara dere kıytusına dolandurur sinir çeker öpke deşer, kuyma koyma deminde kara bağır, yağlı kıyruk harp harp utar* G20/8; (...) *alavar tazı it oğlunun merescügi çekilende, kuyma koyma olanda, dolamaca yérlere getürende döğüb yıhub avın alsa (...)* G16/9.

sinsi- (1) Moğ. *singsi-* “köpek vb. koklamak, koklayarak iz sürmek” *Ağayillar yürüsünde börü, sinsir* G5/12.

şılalğa (1) Moğ. *şirołğa~şiralğa* “av etinden birine verilen pay” *Danışman şuhar oğun peykanyılan öldürürem Ğazan seni, kara polad kılıcun yalmanyılan doğraram Ğazan seni. Eđer ejdehâ öldürübsen ğazavâtun mübârek! Avından bir şılalğa mana vërgil! [dédi]* G60/10.

urğun (1) “vurgun, av, süre avı, yağma; yağmacı, vurguncu, fedâi, serdengeçti?” *Düzümürd Ğal’asına giderem babam anda tuşsak imiş didüm, burada tayım maña şoyladı, aydur:*

Yetdüginde yil yetmez-idi yidi urğunum

Yeñi bayruñ kurdına beñzer-idi yigitlerüm D207/10

1.2. Av Hayvanları ile İlgili Sözcükler

Türkçe Sözlük'te av hayvanı “etinden, postundan yararlanmak amacıyla veya zararlı olduğu için avlanan vahşi hayvan” şeklinde açıklanmıştır (Güncel Türkçe Sözlük, “av hayvanı”, erişim tarihi: 09.07.2023). Çalışmanın bu kısmında av veya avcı olan hayvanlar şeklinde bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

1.2.1. Avcı olan evcil memeli hayvanlar

ala köpek enügi (1) “alaca köpek yavrusu” *Ala köpek enüğine kendüzin taladur-mı, Alp yigitler şavaş günü karımından kayurur-mı* D184/5.

alavar² tazı (2) Tr. *ala* + Far. *vâr* “alacalı av köpeği” (...) *alavar tazı it oğlunun merescügi çekilende, kıyma koyma olanda, dolamaca yêrlere getürende döğüb yıhub avın alsa kırpub yügürür alavar tazı it oğlunun ol maħalda günü doğar günü doğar* G16/9-11.

it (8) “it, köpek” *Bunları görüp teküre geldi, aydur: Hay ne oturursın, itüñi avlatmayan, çetüğüñi mavlatmayan, alplar başı Ğazan oğlançuğı ile serhoş olur yaturlar didi* D127/2.

it oğlı (5) “it, köpek” (...) *it oğlına kurd eniği, özini daladur mı; daladmak yok* G9/3.

kara it (1) “it, köpek” *Ğarıncaşı kara itce degül midür Ğarhun éli* G34/11.

kara köpek (3) “köpek” (...) *kara köpek it oğlına gavğa şalur, kara dere kıytusına dolandurur sinir çeker öpke deşer, kıyma koyma deminde kara bağır, yağlı kıyruk ħarp ħarp utar* G20/7.

köpek (18) “köpek” *Köpek Ğazanuñ atunuñ ayağına çap çap düşer siñ siñ siñler* D46/13.

tazı (6) Far. *tâzî* “tazı, ince yapılı av köpeği” *Gördi-kim uçarda kuzğun kalmış, tazı folaşmış yurtda kalmış* D44/4; (...) *alavar tazı it oğlunun merescügi çekilende, kıyma koyma olanda, dolamaca yêrlere getürende döğüb yıhub avın alsa kırpub yügürür alavar tazı it oğlunun ol maħalda günü doğar günü doğar* G16/9-11.

tula (1) Far. *tôla* “bir tür av köpeği” (...) *Ulaş Oğlı Ğazan; kara yazun faşlında tazı tula yédürdi, bahri kıuşlar götürtdi, ala parslar öğürtdi, üç yüz igid götürdi Aĸ Manĸanı gözledi aba géttdi* G52/7.

² Bu ifade, Sadettin Özçelik'in çalışmasında “alavar” olarak geçmektedir. Yusuf Azmun sözcüğü “elvâr” şeklinde, Metin Ekici ise “alvar” şeklinde okumaktadır.

1.2.2. Av olan evcil memeli hayvanlar

ağayıl (19) “koyun, koyun sürüsü” (...) *Ağayıl da ağça koyun bundan kiçdi (...) D139/9; Ağayılar yörüsünde böri, sinsir G5/12.*

ahtarma at (1) “ganimet, ganimet olarak elde edilmiş at” (...) *çarışanda, cirasınlar elleşende; ağasınun ögice ahtarma atlar; kesik başlar; diri dustaklar nazarına getürmese neye yarar; neya yarar G13/9.*

ağça koyun (1) “beyaz koyun” *Şurt enigi yavuzı, altı ayluğına yétişende er kimi olur; karıların döşeyüben karda yatar; ağça koyun izini ele alır (...) G20/3.*

at (337) “at” *Beyrek aydur: Hoş imdi atlanuñ. İki atlandılar; meydana çıkdılar. Al deptiler; Beyrek atı kızuñ atını kiçdi D79/2; Andan öte varanda yéddi yolun üstinde yatub uyan, ala baydak[lu sur] cidasına at bağlayan, salları başı altına kalhan alan, ğarbıkası daş döşeyen, on altı canğı bégi darbına kâyim duran, heresini bir darbılan yeke yeke atdan salan, tanımayub dayısı Gazanı keşiş déyüb ağzın sögen (...) G25/9-12.*

aygır~aykır (58) “aygır, erkek at” *Bir at bulur-isem tutayım bineyim didi. Bakdı gördi kendünüñ deñiz kulunu boz aygır bunda otlanup turur. Boz aygır dağı Beyregi görüp tanıdı, iki ayağınuñ üzerine tırdı kişnedi D99/3-4; Acıklı aşlan yavuzı karıları kabarmadın aran sazun gür méşenün kólında dünek şalur yer yerlenür, ilhılardan selle urur; at ayırur aygır dutar; alın başı üstinde küreler aşrı şalur; et yémeyüb, sümüğinden sındurmayub yal dibinden (...) G19/13.*

bârgîr~bârgîr at (1) *Far. “beygir, yük taşımakta veya araba çekmekte kullanılan at” Köksi güzel kara dağdan ulğar olsa, bârgîr atlar yoruluban yolda kalsa (...) G16/13.*

bedev~bidevi at (33) *Ar. bedevi “ehlileştirilmiş yaban atı, yürük at, koşucu at; cins at, bir cins at, bir at cinsi, iri hayvan, iri mahlûk”. Sadettin Özçelik, “Dede Korkut–Günbed Yazması–Kazan Bey Oğuznamesi” adlı eserinin dizin bölümünde bedev sözcüğünü, Arapça bedevi sözcüğü ile ilişkilendirmiştir. Oh tokandı, alça kanı şorladı koyunı tıldı, bidevi atunuñ boynun kucakladı yire düşdi D23/2; Arpa vérib şahlayanda bedev atlar –er kanatı- günü gelse demi düşse arhu dağdan arhu dağa sıçratmasa, acı köpük kan terlere baturmasa arpa vérib bedev atlar neye yarar; neye yarar G13/11-13.*

buğur (2) “buğra, erkek deve” *Yanaşup yola girende kara buğur görklü D7/1; Kaybatanun buğurısan, ölmegilen! G54/11.*

buğra (23) “erkek deve” *Delü Karçar aydur: Biñ buğra getürüñ kim maya görmemiş ola (...) D85/8.*

buğa (43) “boğa, damızlık erkek hayvan” *Oğlan yumruğı-y-ile boğanuñ alnına kıya tutup çaldı, buğa götin götin gitti. Buğa oğlana sürdi girü geldi. Oğlan yine buğanuñ alnına yumruğı-y-ile kıtı urdı D16/8-9.*

buhtı deve (1) ? “iki hörgüçlü deve” *Dabanı yasdı buhtı deve karvânda ölür G33/10.*

buzağı (1) “buzağı” *Buğa buğa didükleri*

Şara inek buzağusu degül-midiir

Alp erenler karımından kayurur mı olur

Şaru tonlu Selcen Hatun köşken baka

Kime baksa ‘işk-ile oda yağar

Şan Turalı şaru tonlu kız ‘işkına bir hû D181/9.

buzav (1) “buzağı, sığır yavrusu” *Dere tepe kılmaya ekinilen şuhm ola, Dana buzav kılmaya cüfte gède* G41/5.

gâv (1) Far. “öküz” *Êşiginde cüft gâvına osal bağan, ağır kızluk olanda ağır şerhler kıyısında “nân, nân!” déyüb çağırmas mı* G27/13.

çaluk at (2) ? “delice hareket eden, haşarı at” *Çaluk atlar yavuzuna çer uğrasun! Gavğa güni yoldan çıkar, çinkır; eyesini teper yere urur şalur géder* G20/9.

dana (1) “dana, bir yaşında sığır yavrusu” *Dere tepe kılmaya ekinilen şuhm ola, Dana buzav kılmaya cüfte gède* G41/5.

deve (55) “deve” *Qazan Bigüñ karıçuk olmuş anası kara deve boynında aşılı gitdi* D38/9.

dümen koyun (1) “gür yünlü koyun” *Tohulusı çok dümen koyun toylan şilende ölür* G33/11.

irkeç (2) ? “erkeç, erkek keçi, teke, koyun sürüsünün başında giden erken keçi” *Mağaranuñ kapusını alup bir ayağın kapunuñ bir yanına birin dañı bir yanına kodı, aydur: Mere koyun başları irkeç bir bir gel kiç didi* D227/7.

işşek (<şişek) (1) “iki yaşında koyun” *Balı yağı tükenmedi Bayburd éli, İşşekilen maâş éyler Ebrül éli* G34/12.

kartal ögec (3) ?+Tr. “alaca kartal” (...) *yarı géce yanı berkce dağ ağılun kıyın sökce, kartal ögec semizini kapsa dutsa, kıba boynı güciylen sürüb çekce, sav azuların dört yerinden batursa, boynı yoğun Türk oğlını (...)* G8/12.

katır (4) “katır” *Kañ Turalı aydur: Altun akça-mı ister, katır biserek-mi ister? Babası aydur: Oğul hüner gerek hüner didi* D174/8.

kaybatan~kaytaban (18) “deve, deve sürüsü, develer, deve cinsi” *İvini çözdü kaytabanın buzlatdı, kara koçın kışnetdi, dün katdı, köçdi* D190/6; *Kaybatanlar erdemidür yola girüb yol bükütmak* G31/3.

kazağuç (4) ? “at sürüsü” *Kazağuçlar erdemidür meydânında çapubanı toz eglenüb duman çökmeç* G31/2; *Kazağucun ayğırısın, ölmegilen!* G54/10.

kazılık (29) “kazılık at; büyük, kuvvetli ve cins at, Kazılık dağında yetişen cins at” *Qan Turalı aydur: Baba yilisi kara kazılık atuma eyer şaşayım, kanlu kâfir iline akın çapayım, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kuşdurayım, kul karavaş getüreyim, hüner göstereyim* D174/9.

keçi/kiçi (8) “keçi” *Çobanuñ taşu dükendi, koyun dimez kiçi dimez şapanunuñ ayasına kor atar; kâfiri yıkar* D42/1; *Bir keçisi oğlağ doğsa “malum!” déye* G42/1.

keçisi kerce/gerce (1) Tr+Moğ *keher* “karnı, bacağı, burnu veya kulakları beyaz ile siyah arası renkte olan keçi” *Keçisi kerce, âdemi şerce Érevân, Nañcivân, Şerül éli* G36/3.

koç (51) “koç, erkek koyun; at, erkek at, kuvvetli at, cins at, koç at, at sürüsü” *Hay Dirse Han, baña kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yirüñden örü turgıl, ala çadruñ yir yüzine dikdürgil, atdan ayğır deveden buğra koyundan koç öldürgil (...)* D14/5; *Dedem soyı alp ozanlar –er şadluğ- mer igidiün tarifini koç igide söylemese kıla kopuz götürdüğü, hammâl kimi gezdürdüğü neye yarar neye yarar* G14/1.

koçkar (1) “döğüşçü koç damızlık erkek koyun” *Ağayılun koçkarısın, ölme-gilen!* G54/11.

konur at (6) “konur, kırmızı ile kahverengi arası renkli at” *Qazan konur atı aynatdı, ejdehânun üstine yégin geldi* G54/14.

köyün/koym (61) “koyun (hayvan)” *Delü Karçar aydur: Biñ buğra getürüñ kim maya görmemiş ola, biñ dahı ayğır getürüñ kim hiç kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı koyun görmemiş koç getürüñ, biñ-de kuyruksuz kulaksuz köpek getürüñ, biñ dahı püre getürüñ maña didi* D85/9; *Yéddi köyün ölüridi, günde, menüm şilenümde* G43/2.

kölük (1) ? “yük hayvanı” *Yükünde kölügine osal bağan, éller yurtdan köçende partalcuğı kara yurdun bucağında qaralmaz mı* G28/3.

körpe kuzu (4) “körpe, taze, genç kuzu” (...) *körpe kızılar çevrülme, av etinden dadlu kebâblar buyrulmasa, o çağa den bégzâdeler içüb içüb yétürme yérden göge ucalduğı yanı karlı, elvân otlı, göğ sünbüllü güzel dağlar neye yarar neya yarar* G11/4.

köşek (4) ? “deve yavrusu” *Kızıl develerüñ qarımış-idi köşek virdi ahır*

Ağ korunuñ qarımış-idi kuzu virdi ahır D117/7.

kuba ner (1) ?+Far. “doru, kırmızıya çalan kahverenginde erkek deve” *Kara méşeni busup yatar fil kağanı, kaybatanun kuba nere ol özini badadur mı; badadmağ yok* G7/6.

kulun (12) “tay, at yavrusu” *Kanlı kanlu ırmaqları qarıyupdur şuyı gelmez*

Şahbaz şahbaz atlar qarıyupdur kulun virmez D59/4.

kuzu, kuzu (9) “kuzu, koyun yavrusu” *Çoban aydur: Beli ağam Kazan, giceden bir kuzu pişürüp-dururam, gel bu ağaç dibinde inelüm, yiyelüm didi* D49/12.

maya (5) Far. *māye* “dişi deve” *Dede aydur: Biñ ayğır dileyüpdür kim kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de koç dileyüpdür koyun görmemiş ola, biñ-de kuyruksuz kulaksuz köpek diledi, biñ dahı haraça karaca püreler diledi* D86/10.

oğlak (1) “oğlak, keçi yavrusu” *Bir keçisi oğlak doğsa “malum!” dēye* G42/1.

ögeç (3) “ögeç, iki yaşına girmiş koyun” *Karma ögeç semizün alup tutan*

Kanlı kuyruk üzüp çap çap yudan

Avazı kaba köpeklere gavğa şalan

Çakmakluça çobanları dün-ile yügürden

Ordumuñ haberin bilür-misin digil maña

Kara başum kurban olsun kırdum saña D46/2.

sağın (1) ? “sağım hayvanı, süt hayvanı” *Éşiginde sağımına osal bağan, yaz günleri kara çanak götürübeni “Ağça ayran!” dēyübeni koñşılara gezinmez mi* G28/1.

şâm atı (1) Ar.+Tr. “Şam işi yaban atı” *Kılıç çalan, yérler açan, başlar kesen, Haleb ilen Şâmı alan, altın taht Mısırda sultân olan; Şâm atlı Şâm bedevli, ig yaylı, hadeng ohlı* G3/7.

şişlik (3) “etlik koyun, şiş kebabı yapılacak koyun, şişek” (...) *Ağayıldan tümen koyun gider-ise menüm gider; senüñ-de içinde şişligüñ var-ise digil maña, şavaşmadın urışmadın alı vireyim göngil maña (...)* D32/6.

šana (4) Sans. *dhénā* “dana” *Bu mahalda, sultānum, Salur Kazan-ilem Karaça Çoban çapar yetdi: Çobanuñ üç yaşar şana derisinden şapanınıñ ayası-y-idi, üç kiçi tüyünden şapanınıñ kolları-y-idi, bir kiçi tüyünden çatlağucu-y-idi* D56/10.

şay (1) “tay, at yavrusu” *Sultānum Kan Turalı*

Ağça sazlar içinde şaru gönler görüben şaylar başan

Avuñ tamarın delüben kanın soran

Kara Polat öz kılıçdan kayıtmayan (...) D184/2.

tohulu (1) “toklu, bir yıllık kuzu” *Tohulusı çok düzem koyın toylan şilende ölüir. Oğurluğa dadananlar bir varub iki gelür, şirincinür mal götürür; üçümcide ağır bégler gazabına düşer sitemilen çengâlde ölüir* G33/11.

yund (6) “kısarak” *Dereşam uuçından kiçdi, ol kardaşı tutılan koruya geldi. Gördi kim ilkçi kâfirler yund güderler. Kılıç çeküp altı kâfir depededi* D263/5.

yügürük (8) “koşucu at, hızlı at” *Bura sara çapar olsan düşmene yügürük yéter. Al yétürse düşmeni polad keser* G6/2.

1.2.3. Avcı olan vahşi memeli hayvanlar

ala kaplan (2) Tr.+? “alaca kaplan” *Altmış arşun al kayada yér yérülenür ala kaplan; uca yérde kır teke ile kızıl geyigi marıhda alsa (...)* G7/13.

ala kaplan enigi (1) Tr.+?+Tr. “alaca kaplan yavrusu” (...) *al kayada ala kaplan eniginün högürgeni, kayış dilli kurt eniginün kapkuncısı (...)* G23/6.

ala kaplan yavrusı (1) Tr.+?+? “alaca kaplan yavrusu” (...) *göğ pençesinin içi ara et doldurur ala kaplan yavrusunun avı üste günü doğar günü doğar* G15/5.

ala pars (1) Tr.+Far. *pârs* “alaca pars, panter” (...) *bahrî kuşlar götürtdi, ala parslar öğürtdi, üç yüz igid götürtdi Ak Mankanı gözledi ava géttdi* G52/8.

arслан, arşlan (6) “arслан; aslan” *Arслан-ile kaplanına karğamağul, Kazılık Tağınuñ şuçı yokdur* D28/8.

aşlan (43) “aslan, arслан” *Vardılar aşlanı çıkardılar; meydana getürdiler. Aşlan harkırdı, meydana ne kadar at var-ise kan kaşandı* D183/7; *Aran sazun güir méşe[nün] köllarında yér yérülenür acıklı aşlan; ilhulara yétişende at ayırsa ayğır alsa, alın başı üstinden götürübün aşrı salsa; et yémeyüb, sümügün sındurmayub yal dibinden sökübün su yérine kan sömürse acıklı aşlan soludur mı; soludmak [yok]* G8/6-9.

aşlan enigi (2) “aslan yavrusu” *Aşlan enügi yine aşlandı; atasını at üzerinden kavradı tutdı döşegine çıkardı* D242/4; (...) *kağan aşlan eniginün högürgeni, kayış dilli kurt eniginün kapkuncısı, Savalan Dağı yaylaklı, Sarıkamış kışlaklı (...)* G23/7.

aşlan yavrusı (2) *Acıklı aşlan yavrusı güir méşenin kölunda yér yérülenür dünek [şalur], ilhulara yétişende selle urur (...)* G15/6.

böri-börü (2) “kurt” *Ağayllar yörüsünde böri, sinsir* G5/12; *Kısar Salur eyesi, dumanlı dağ börüsi, Salur yégi, Eymür görki, Zulkadir delüsi, Bayındır Pâdişâh vekili Gazan dér: (...)* G48/7.

canavar (15) Far. *cânver/cânâver* “canavar, yırtıcı hayvan” Bu sözcüğün halk ağzında kurt, domuz, aslan vb. gibi vahşi hayvanları kapsayan bir anlamı da mevcuttur (Güncel Türkçe Sözlük, “canavar”, erişim tarihi: 09.07.2023). *Ol kızuñ üç canavar kalınlığı kaftanlığı var-idi. Her kim ol üç canavarı başsa yeñse öldürse kızımı aña virürem diyüv va'de eylemiş-idi* D173/1.

canver (1) Far. “canavar, yırtıcı hayvan” (...) *sinir çeker, öpke deşer, kanlı kıyruğ bağır öpke çelüb utar, busudaki canverler pehlevâni kurt eniginün kara gece içinde günü doğar günü doğar* G16/4.

kaplan (10) ? “kaplan” (...) *Kaçar seniñ geyiklerüñ Kazılık Tağı / Kaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün / Ne bileyin oğul arslandan-mı oldı / Yoħsa kaplandan-mı oldı ne bileyin oğul (...)* D27/11; *Al kayanun yalçınında kaplan, sıçrar* G5/10.

ķurt (13) “ķurt (yirtıcı hayvan)” *Semüz ķoyun aruķ toklı bayırda ķalsa ķurt gelüp yimez-idi şapanunuñ korkusından D57/3; (...) ķurt tükli ķonur atı eyerine örtük eyledi, saybanımın yēlkenlerin ejdehānun derisinden eyledi (...)* G59/2.

ķurt enigi-ķurd enigi-ķurt enügi (6) “ķurt yavrusu” *Azvay ķurt enügi irkeginde bir ķöküm var D280/11; Aydın akşam demeyübeni dünde yortar busudaki gezende ķayış dilli ķurd enigi; altmış ağac yolları dünde yortsa, yarı gece yanı berkce daş ağılun kıyım sōkse (...)* G8/11.

şamur (1) Far. “samur, derisinden kürk yapılan hayvan” *Ħan kıızı görđi kim Ķazan gelür; yumurlanup yirinden örü ũrdı, şamur cübbesin engine aldı, Ķazana ķarşu geldi D135/8.*

1.2.4. Av olan vahşi memeli hayvanlar

buğa (1) “geyik” *Av avlayu gezer-iken önünden bir paralu geyik çıķdı. Begil buña at şaldı. Buğanuñ ardundan irdi, yay kirişin boynına atdı D240/10.*

ceyran (2) Far. *ceyrān* “ceylan” *Boz ötelgi yavuzı, ağır çaylar kıyısından hoķķar alur; çölce yērde ceyran yıķar G19/2.*

dilkü (1) “tilki” *Yidi dere koķuların dilkü bilür D5/4.*

dovşan (1) “tavşan” *Cergeleyüb gēderiken gēn yazımın ortasından, bozca yovşan dibinden sıcrasa ķalhsa dovşan dūşse dūze ayağları Ħınalı (...)* G16/6.

elüklü³ oğlı (1) ?+Tr. “dağ keçisi, karaca” *Avucına şıgmayan elüklü oğlı*

Erdil teke buynusından ķatı yaylu

İç Oğuzda Taş Oğuzda adı bellü

Aruz oğlı Ħanum Basať maña meded D221/5.

fil (1) Ar. “fil” *Ķara meşeni busub yatar fil kağanı, ķaybatamun ķuba nere ol özini badadur mu; badadmaķ yok G7/6.*

geyik (29) “geyik, dağ keçisi” *Üç-yüz altmış altı alp ava binse, ķanlı geyik üzerine yoriyış olsa, Begil ne yay ķurar-idi ne oĥ atar-idi, haman yayı bileginden çıkarur-idi, buğanuñ şıgınuñ boynına atar-idi, çeküp ũrgurur-idi D237/10; (...) kıyruğının ucın görende sezirgenür; kızil geyik kır tekenin mariĥda alur; göğ pençesinin içi ara et doldurur ala ķaplan yavrisının avı ıste günü doĥar günü doĥar G15/4.*

ilkı~ılĥı (4) “yilkı, at sürüsü” *Allaha şükr eyledi, yola dūşdı. Giderek kâfirüñ ilķısına geldi. Bir at bulur-isem tutayım bineyim didi D99/2; (...) aran sazın gür meşenin kolında dūnek şalur yēr yērlenür, ilĥılardan selle urur (...)* G19/12.

ķır teke (4) Tr.+? “erkek dağ keçisi” (...) *ķır teke sıcraşmasa, çeşmesinin üstinde ala sayban çatılmasa, çarhovuzlar çapılmasa, yanıl almalar tökülmeşe (...)* G11/1.

ķızıl geyik (4) “kızil renkli geyik” *Altmış arşun al ķayada yēr yērlenür ala ķaplan; uca yērde kır teke ilen kızil geyigi mariĥda alsa, inçe bēlden dutubanı sindursa, göğ pençesinin arasına et doldursa (...)* G7/14.

maral (1) Moğ. “meral, dişi geyik” (...) *alma gözli, maral enseli, maĥmel tükli, semen kâküllü, tasma boyınlı, tepesinden dik ķulaķlı, degirmi saĥrılı (...)* G21/8.

³ Semih Tezcan, Hendrik Boeschoten ile hazırladığı *Dede Korkut Oğuznameleri* adlı çalışmasında (2001: 149) ve Sadettin Özçelik, *Dede Korkut-Dresden Nişhası* adlı çalışmasında (2016: 449) bu kelimeyi *uluĥlu* şeklinde okumaktadır.

şığın (8) “büyük cins geyik, yabancı sığır, dağ keçisi” (...) *a bigler; av avlayalum kuş kuşlayalum, şığın geyik yıkalum, kayıdalum atağumuza düşelüm, yiyelüm içelüm hoş kiçelüm* D36/12.

tavşan (1) “tavşan” *Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik tavşan bu havluya toldurup Oğuz yigitlerine bunı dâm itmiş-idi* D255/4.

teke (2) ? “teke, erkek dağ keçisi” (...) *Erdil teke buynuzından katı yaylu, İç Oğuzda Tıai Oğuzda adı bellü, Aruz oğlu hanum Basat maña meded* D221/5; *Ala Demür Kâfir Hândan gelmişidi; ol kâfirün sarı yayı, on altı teke boynuzından kurılmışıdı* G39/6.

1.2.5. Avcı olan kuşlar

alaca laçın (2) Tr.+? “alaca şahin” *Alaca laçın erdemidür göğ yüzinden döge döge yér yüzine durna éndürmak* G30/9.

alıcı kuş (1) “alıcı kuş, avcı kuş” (...) *Çapa girse çalımlı, çal kara kuş erdemli, alıcı kuş yügürüğü, Türkiştânun direği, Haleb hâni, ig yaylı, hadeng* (...) G49/13.

bahrî kuş (1) Ar.+Tr. “bir tür doğan” (...) *Ulaş oğlu Ğazan; kara yazun faslında Tazı tula yéddürdi, bahrî kuşlar götürdi, ala parslar ögürdi, üç yüz igid götürdi Ak Mankanı gözledi ava gétdi* G52/8.

boz ötelgi (2) Tr.+Moğ. *itelgi* “boz doğan” *Boz ötelgi yavuzı, ağır çaylar kıyısından hoğkar alur, çölce yérde ceyran yıhar* G19/2; *Boz ötelgi erdemidür çöl yérlerde ceyran almak, ahar sular üstinde hoğkar basmak* G30/12.

çal-kara kuş (7) “kartal; boz kartal” *Bunuñ arıncı hanum görelüm kimler yetdi: Çaya baksa çalımlı, çal-kara kuş erdemli, kur kurma kuşaklı, kulağı altın küpelü, kalın Oğuz biglerini bir bir atından tıçı Kazılık Koca Big Yigenek çapar yetdi* D61/8; *Çapa girse çalımlı, çal kara kuş kıynaqlı, kara bürgüt sıfatlı, yatmaz uyumaz devletli, serhadların yamacı, kalaların kilidi, düşmenlerin korkusu, borçlıların harcluğı, yalanacların göynegi* (...) G3/8.

doğan (1) “doğan kuşu” *Yaprağcuğı yaş ağacın burcına doğan, konar* G5/9.

kara bürgüt (2) Tr.+Moğ. *bürgüt* “kaya kartalı, kara kartal” (...) *kara bürgüt sıfatlı, yatmaz uyumaz devletli; serhadların yamacı, kalaların kilidi* (...) G24/13.

karçığay (2) Moğ. *hari-ça-ğay* “çakır doğan” *Ac karçığay yavuzı, tablbâzi çalınanda yasdı göller kıyısından sona çapar* G18/14.

kurkı (2) “atmaca” *Yügürük kurkı erdemidür fere bildirçin alub avın yüze yétürmak* G30/14.

laçın (1) ? “şahin” *Asil selcik bég ağlının yumruğında laçın dalbur* G6/12.

şaksığan (2) ? “saksığan” *Kanadı-y-ile şaksığana kendizin şakıdur-mı, Alp yigitler kırış günü karımından kayurur-mı* D188/12; (...) *tom yüregi yém yémlense kanatı ala şaksığana ol özini şakıdur mı; şakıdmağ yok* G7/12.

şunğur (1) Moğ. “sungur, doğan, şahin”

Azvey kırt enügi irkeginde bir köküm var

Ağça yuñlu tümen koyunuñ gezdürmeye

Ağ şunğur kuşu irkeginde bir köküm var

Ala ördek kara kazıñ uçurmaya D280/12.

şâhî şunķar (2) Far. *şâhî*+Moğ. *siñkor~şiñkor* “akdoğan, sungur” *Her ķanatu birer arşun degül-midür şâhî şunķar; göğ yüzinden yer yüzine kölge salsa, arı cihân yüzine göz gezdürse, ķalķub uçan ķuş aslınu toķunub alsa (...)* G7/8.

şâhî şunķar yavrısı (2) Far.+Moğ.+? “akdoğan, sungur yavrusu” (...) *ķaba dōşden sōķubeni tom yüregi yém yémlense avı üste şâhî şunķar yavrısınun günü doķar günü doķar* G14/13.

şâhin (12) Far. “şahin, doķan (avcı ķuş)” *Sermürdi öri tırdı, aydur: Bilir-misin ķarındaşum Ķara Göne düşümde ne görindi, ķara kaygulu vâķı’a gördüm, yumruğumda tılbınan şâhin benüm ķuşumu ölüer gördüm (...)* D42/13.

toķan (3) “doķan, şahin” *Tırdı atına bindi, toķanın eline aldı, ardına düşdi* D159/11.

tülü (3) “tülü ķuş, yırtıcı bir ķuş, çaylak, atmaca (“tüylü ?”) *Bir gün Ulaş oğı, tülü ķuşuñ yavrısı, beze miskin umudu, Amut şuyunuñ aşlanı, Ķaraçuđuñ kaplanı, ķoñur atuñ iyesi, Ķanuñ güyegüsi, Ķalın Ođuzuñ devleti, ķalmıř yigit arķası Salur Ķazan yirinden dıkdürmiş-idi* D35/11.

1.2.6. Av olan ķuşlar

durna~turna (2) “turna” *Ķan Turalı baķdı gördi bu ķonduđı yirde ķuđı ķuşları, tırnalar, tıraçlar, keķlikler uçarlar* D191/2; *Alaca laçın erdemidür göğ yüzinden dōge dōge yer yüzine durna éndürmak* G30/10.

fere bildircin (2) Far.+? “bir bildircin cinsi” *Yügürük kırķı erdemidür fere bildircin alub avın yüze yétürmak* G30/14.

hoķķar (2) ? “bir tür balıķıl” *Boz ötelgi yavuzı, ağır çaylar kıyısından hoķķar alur; çölce yerde ceyran yıķar* G19/3.

ķaz (22) “kaz; yaban kazı” *Ķarşuña ala ķaz geldi şâhinüñ atmaz-mısın, Şaru tonlu Selcen Ķatun işaret ider germez-misin* D187/8; *Alaca laçın yavuzı, ķaz uşadur* G19/2.

keķlik (1) “keķlik” *Ķan Turalı baķdı gördi bu ķonduđı yirde ķuđı ķuşları, tırnalar, tıraçlar, keķlikler uçarlar* D191/2.

ķuđı (1) “ķuđı” *Ķan Turalı baķdı gördi bu ķonduđı yirde ķuđı ķuşları, tırnalar, tıraçlar, keķlikler uçarlar* D191/2.

ķuş (32) “ķuş; yumurtlayan omurgalılardan, akciğerli, sıccakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı” *Ķarınçuđı aç olsa ķalkup uçan, Cümle ķuşlar sultanı çal-ķara ķuş* D188/12; (...) *halka göller kıyısına talan salsa, ķazılan ördek ķuşun şakiyip alsa, göğ tepenün beresine basub ķonsa (...)* G14/10.

ķuzğun (7) “kuzgun” *Baksa görse bir derenin içine ķarga ķuzğun iner çıkar; ķonar; ķalkar* D26/6.

ördek (3) “ördek” *Ađ şunķur ķuşı irkeğinde bir köķüm var Ala ördek ķara ķazuñ uçurmaya* D280/13; *Ķaķķıldaşsa ķuķķıldaşsa yamıl ördek, ķuba kaz gölden uça, şâhî şunķar yavrısınun tomağası alınsa, tıbl-bâzî dōğülse, elden çıķsa, ķara bulut altına özin çekse, ķara bulut altından ķııldayub éense, halka göller kıyısına talan salsa, ķazılan ördek ķuşun şakiyip alsa (...)* G14/7-10.

ördük (1) “ördek” *Arı gölüñ ördüğün şakiyip alan*

Ķaba üyge dip yorır-iken tırtup üzen

Ķarınçuđı aç olsa ķalkupuçan

Cümle ķuşlar sultanı çal-ķara ķuş D188/10.

sona (2) Moğ. “erkek ördek” *Ac karçığay erdemidür sar[ı] kâmişun artasından yasdı gölün kıyısından oğurlanub sona kapmak* G30/12.

tavuk (3) “tavuk” *Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik tavşan bu havluya toldurup Oğuz yigitlerine bunu dâm itmiş-idi* D255/4.

torğay (1) Moğ. *torığa* “çayır kuşu, tarla kuşu” (...) *kâküllice torğaylar sayrayanda, mehterinün iyisin almış bedev atlar (...)* G47/12.

turaç (1) Ar. *durrâc* “sülün, bir cins sülün, sülüne benzeyen bir kuş, bir çeşit keklik” *Kan Turalı bakdı gördi bu konduğu yirde kuğı kuşları, turalar, turaçlar, keklikler uçarlar* D191/2.

türğay (4) Moğ. “çayır kuşu” *Şalkum şalkum tañ yılleri esdüginde*

Şakallu bozaç turğay sayradıkda

Bidevi atlar issin görüp ‘okradukda

Şakallı uzun tat eri bañladukda (...) D21/5.

1.2.7. Sürüngenler

ejdeha (46) Far. “ejderha” Bu sözcüğün bir diğer anlamı ise “büyük yılan”dır (Kubbealtı Lugatı, “ejderha”, erişim tarihi: 09.07.2023). *Ejdehalar ağzından adam alan Delü Evren bir varsun* D206/2; *Ejdehâ dedükleri aslı, bir yilandur; ol yılanun üstine gétgil!” dedi* G54/13.

ejder (1) Far. “ejderha, evren” *Kara Budağ at oynatdı Gazanun karşısına gétدی; ses yéter yérde durdı sadağından şuhar kapdı “Emmü! Seni ejdehâ oldu dérler; eger ejder olmayubsan menümilen gümür gümür damş.” dedi* G60/5.

ejderha (2) Far. “ejderha” *Ol üç canavaruñ biri kağan aşlan-idi, biri kara buğa-y-idi, biri dahı kara buğra idi. Bularuñ her birisi bir ejderha-y-idi* D173/8.

evren (13) “büyük yılan, ejderha” *Ol gün kargu dillü kayın oğlar atıldı, ala evren süvri cıdalar süsildi* D132/10; *Ağzı burnı dest degirmi degül-midür kapkara evren, kırsağına ağu damızsa dıncıhur mı; dıncımak yok* G7/4.

yılan (10) “yılan” Hikayelerde yılan sözcüğü daha çok ejderhaya hitaben kullanılmıştır. *Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum, Heybetinden şol gözüüm yaşardı, Hey gözüüm nâmerd gözüüm muhannet gözüüm, Bir yilandan ne var ki korıhdun didüm (...)* D278/8; *Demesünler son çağında Gazanı bir yılan utdı* G56/1.

1.3. Avcılık ile İlgili Silahlar

cıda (12) Moğ. “cıda, mızrak” *Buğanuñ zencirin aldılar; şalı virdiler. Buynuzı almas cıda kibi* D182/1.

cıda (15) Moğ. “mızrak” *Ala cıda bulayub ganimini at bélinden kara yére düşürmağa merd igidün kollarında kuvvet gerek* G31/11.

çomağ (5) “çomak, demir topuzlu sopa, bir cenk âleti” *Andan döne bilmez Dülek Evren altı perlü çomağı-y-ile at depüp gelüp yukarudan aşığa kâfiri katı urdı, almadı* D209/7.

çomağ (4) “çomak, demir topuzlu sopa, bir cenk âleti” *Kazana geyim getirdiler. Kılıç ve süñü ve çomağ ve sâyir cenk âletin geydürüp tonatdılar* D285/10.

gönder (9) Yun. “mızrak, kargı” *Ala ala gönderler süsildi. Kara Polat öz kılıçlar çalındı* D63/10.

hadeng (3) Far. “ucunda üçgen temreni olan bir tür savaş oku” (...) *Türkiştânun direği, Haleb hâni, ig yaylı, hadeng oklı Kara Göne yavrısı Kara Budağı çarhçı étdüm* G49/14.

hancer (2) Ar. “hançer, iki yanı keskin bıçak” *Hancerini çıkardı gözlerini oymağa kşad éyledi* G57/4.

hançer (2) Ar. “hançer” *Basañuñ hançeri var-idi, edügimi yardı, içinden çıktı* D226/8.

kaşhu (1) ? “yay biçiminde, kavisli (kılıç)” *Kaşhu polad çalınanda kan fişkırsa, Sarı yaylar çekilende kabza ayrılca, Ol çağlarda –Dedem dér- Kâdir Allâh koç igide meded olsun!* G48/4.

kaşım (1) “kayın ağacından yapılmış (ok)” *Bir merd igid, yoldaşının üstine havlar döner; kaşım oha kadanur, sur cıdaya süsülür; yara para götürür; kızıl kana belleşür; ya baş vérür ya baş alır, yoldaşını kırtarur; erün koçı, igid hâsı* G29/7.

kılıç-kılıc (149) “kılıç” *Baban didi geyikleri kovsun getürsün benüm önümde depekesün, oğlumun at segirdişin kılıç çalışın ok atışın göreyim, sevineyim kıvanayım güveneyim didi didiler* D22/1; *Yéddi gün yéddi géce ol kâfire kılıc çaldım* G51/7.

ok (53) “ok” *Ok Tokındı, alça kanı şorladı koynı tıldı, bidevi atınıñ boynun kuçakladı yire düşdi* D23/1; *Bir merd igid, éyle demde yâd yağılar içinde, kara kılıc altında yoldaşını şahur kaçar; yoldaş hiçi, nöker pisi, er kötisi* G29/7.

ok (29) “ok” *İkisi atlandılar, meydana çıktılar. At depdiler, Beyrek atı kızuñ atını kiçdi. Ok atıldı, Beyrek kızuñ okın yardı* D79/4; *Sadağından şuhar kşapdı, bir okılan ejdehâni atdı urdı* G55/4.

pıçak (6) “bıçak” *Süñükleri hırd oldı. Başdı boğazladı. Pıçak çıkarıp derisini yüzdi* D182/13; *Ğazan hancerin sancdı, kılıcın sancdı, pıçağın sancdı ejdehânun üstine bağdaş kşurdı* G58/1.

polad (6) Far. “kılıç” *Koç igidler kuşranur polad hâsı. Polada tohunsun çuğul başı!* G29/14.

sapan (10) ? “sapan (taş atılan)” *Semüz koyun aruk toklı bayırda kşalsa kurt gelüp yimez-idi sapanınıñ korkusından* D57/3.

siyire (2) ? “yalın (kılıç)” *Ak ekmeğin yédigüm ağa ağa! Diyübeni siyire kılıc ejdehânun üstine yégin geldi* G58/3.

şuhar (10) Fars. “bir tür savaş oku” *Üç yélekli şuhar oklar yavuzı, ğanime degicegiz yürek yarar; kan bürküdüür, er movaldur* G18/4.

süğü (2) “süğü” *Sarp süğüler yavuzı, dalaşukda köğüs deler* G18/2.

süñü (18) “süğü, mızrak” *Gördi gelen at üzerinde, geyinmiş, süñüsü elinde* D193/5; *Karğı talı süñüler ile kırışdılar; meydana buğa kibi süsişdiler; göğüsleri delindi, süñüleri şındı, bir birin almadılar* D250/13-D251/1.

yarağ (2) “silah” *Bir igid sağ oldukça bir yarağa can vérür. Ol yarağ bir dem, bir saatcuğ ol igide gerekli olur* G56/7-G56/8.

yarma kabağ cida (1) Tr.+Moğ. “bir tür mızrak” (...) *yarma kabağ cidasının ucında er böğürden, Kımuکیلان Kaytakun ödin yaran, Şâh Dağının üstinde sayban geren, Samur Çay[ın] un üstünde içki kşuran, Karasudan, Kubadan kış günleri yanıl alma el üstünde meze gelen; Tabarsaran sultâni, kalın Bayat ağası, dîvân bégi Ğıyan oğlı Delü Dundar kimi bahadır olsa* G24/4.

yay (51) “yay (ok atan)” *Yalançı oğlu Yaltaçuk yay ufanduğına katı kakadı, aydur: Mere Beyregün yayı vardur getürün didi D108/12; Ejdehânun derisinden Ğazan korku bilmez canına don tikdüirdi, üç yélekli şuhar oğlarına sadak tikdüirdi, kara polad kılıcına kın düzetdi (...)* G58/13.

1.4. Avcılık ile İlgili Diğer Sözcükler

busu (3) “pusu, kuytu yer, gizli yer” *Aydın akşam demeyübeni dünte yortar busudaki gezende kurd enigi; altmış ağaç yolları dünde yortsa, yarı gece yanı berkce daş ağılun kuyın sökse (...)* G8/10.

dam (1) Far. *dâm* “tuzak” *Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik tavşan bu havluya toldurur Oğuz yigitlerine bunı dâm itmiş-idi D255/5.*

marıh (3) ? “pusu, kuytu yer” *Sarı kaya salhumında yer yerlenür, ala bulut ötende gümür gümür gümürülenür; özinden uca ay görende sıçramağa hamlelenür, sarı yaylı avcı görende ganim olub karşılaşır; kıyruğının ucın görende sezirgenür; kızıl geyik kır tekeni marıhda alsa, göğ pençesinin içi ara et doldurur ala kaplan yavrısının avı üste günü doğar günü doğar G15/4.*

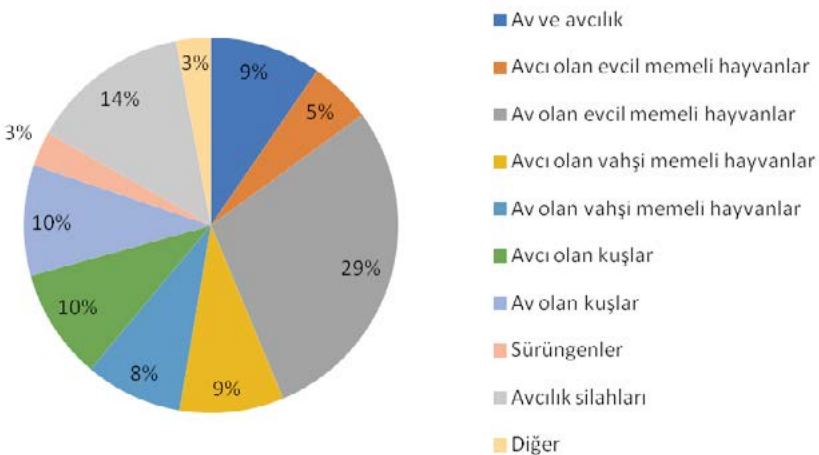
tabl-bâzi (2) Far. “av davulu” *Ac qarçığay yavuzı tablbâzi çalınanda yadsı göller kıyısından sona kapar G18/14.*

tomağa (1) Moğ. *tomağa* “avcı kuşlar için deriden yapılmış başlık” *Kakıldaşsa küküldaşsa yanıl ördek, kuba kaz gölden uça, şahî şunkar yavrısının tomağası alında, tabl-bâzi dögülse, elden çıkısa, kara bulut altına özin çekse (...)* G14/8.

SONUÇ

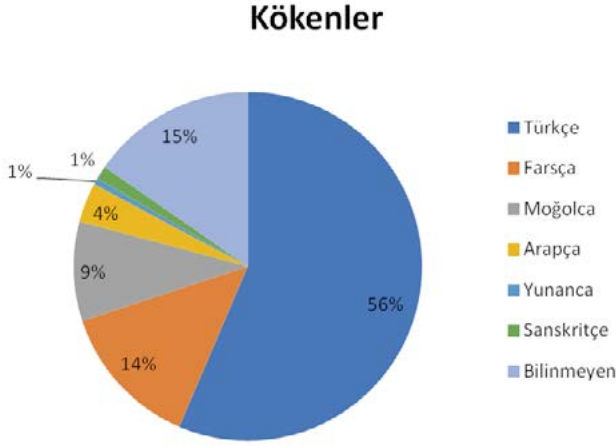
Mehmet Kara'ya göre Dede Korkut Kitabı'nda 6844 farklı kavram kullanılmıştır⁴. Günbed yazmasının indeksindeki madde başlarının sayılması sonucunda ise 1684 kavrama ulaşılmıştır.

Kavramlar

⁴ Bu veriye Muhammed Çitgez tarafından hazırlanan “Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söz Varlığı” adlı doktora tezinden (s.25) ulaşılmıştır.

Bu noktada çalışmanın kapsamında taranan kavramların sayısı 8528'dir. Yapılan tarama sonucunda avcılıkla ilgili tespit edilen 167 kavram, Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan kavramların yaklaşık olarak %1,9'luk kısmını oluşturmaktadır. Bu kavramlardan 16'sı av ve avcılık, 9'u avcı olan evcil memeli hayvanlar, 48'i av olan evcil memeli hayvanlar, 15'i avcı olan vahşi memeli hayvanlar, 14'ü av olan vahşi memeli hayvanlar, 16'sı avcı olan kuşlar, 16'sı av olan kuşlar, 5'i sürüngenler, 23'ü av silahları ve 5'i diğer kavramlarla alakalıdır. Sözcük kökenlerine dair yüzde grafiği ise aşağıda sunulmuştur:

Avcılık ile ilgili tespit edilen kavramlarda yer alan sözcüklerin 92'si Türkçe, 22'si Farsça, 15'i Moğolca, 6'sı Arapça, 1'i Yunanca, 2'si Sanskritçe ve 25'i bilinmeyen kökenlidir. Dede Korkut Hikâyeleri, Batı Türkçesinin ilk evresini teşkil eden temiz bir Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınan eserlerden biridir. Hikâyelerde Türk kültürünün, tarihinin, gündelik yaşamının yansıtılması ve destansı halk hikâyeleri niteliğinde olması dolayısıyla sade, arındırılmış bir Türkçeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim metinde tespit edilen avcılık kavramlarının çoğunluğunun Türkçe kökenli sözcüklerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca literatürdeki kaynaklar dikkate alındığında, eserdeki yabancı kelimelerin önemli ölçüde Türkçeleştirilerek kullanıldığı ifade edilebilir. Örneğin; pûlâd→polat/polad, ejderha→ejdeha gibi. Eski Anadolu Türkçesi dâhilinde, metindeki kimi sözcüklerin Eski Türkçe biçimlerinin korunduğu da görülmektedir: sünü, enük, arslan, kuzı, buzağu vb. Ek olarak kimi sözcükler de Azeri Türkçesi biçiminde kullanılmıştır: buzav, polat gibi.

KAYNAKÇA

Çitgez, M. (2018). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söz Varlığı* [Doktora Tezi]. Ardahan Üniversitesi.

Demir, N. (2019). *Dede Korkut Destanı*. Ötüken Neşriyat.

Ercilasun, A. B. (2019). "Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar". *Milli Folklor*, 31, 5-22.

- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karçığa, S. (2016). “Dede Korkut Kitabı’nda Hayvanla İlgili Kelimelerin Tasnifi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/1, 12-33.
- Korkmaz, Z. (2020). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi*. Fenomen Yayınları.
- Özçelik, S. (2021). *Dede Korkut –Günbed Yazması- Kazan Bey Oğuznamesi (Giriş-İnceleme-Notlar-Metin-Dil İçi Çeviri-Dizinler)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdamar, F. (2019). “Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma”. *Milli Folklor*, 16, 205-209.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilinguan Yayınları.
- Yazıcı, H. (2008). “Dede Korkut Hikâyelerinde Av”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1/1, 91-105.
- Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Yapı Kredi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. 21.06.2023. tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişilmiştir.
- Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı (t.y.). *Kubbealtı Lugatı*. 09.07.2023. tarihinde <http://lugatim.com/> adresinden erişilmiştir.